

Дмитрієва С. М. Вікові особливості пам'яті старшокласників та шляхи її розвитку / С. М. Дмитрієва, Л. М. Бондаренко // Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи: Матеріали Десятої Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Саух І. В. – Житомир: Вид-во ЖФ КІБІТ, 2016. - С.56-61.

УДК 159

С.М. Дмитрієва,

завідувачка кафедри загальної, вікової

та педагогічної психології, к.психол.н., доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Л.М.Бондаренко,

студентка 2-го курсу

(Житомирський державний університет імені Івана Франка, ФПДО)

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ТА ШЛЯХИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Усе, що людина безпосередньо відображає за допомогою процесів відчуття і сприймання, фіксується, упорядковується, зберігається в її мозку, утворюючи індивідуальний досвід, і за потреби використовується в подальшій діяльності. Досвід є раціональним елементом пізнання, який забезпечує цілісне сприймання об'єктів дійсності (апперцепція) та надає процесові відображення динамічної характеристики. Без збереження слідів попередніх вражень кожне відчуття і сприймання переживалось би як таке, що виникло вперше.

Нагромадження індивідуального чуттєвого й раціонального досвіду, опора на інформаційний досвід суспільства є важливою умовою прогресивного розвитку психіки людини, поступового збагачення її діяльності. Опора на досвід дає змогу вирішувати дедалі складніші завдання, краще орієнтуватися в нових умовах, діяти більш передбачливо й упевнено. Щоб успішно оперувати

поняттями й уявленнями на рівні мислення, необхідно зберігати їх в упорядкованому й мобільному стані, бо нові зрушення в розвитку психіки завжди ґрунтуються на результатах попереднього розвитку. Діяльність людини великою мірою залежить від багатства її пам'яті.

Пам'ять – це відображення предметів і явищ дійсності у психіці людини в той час, коли вони вже безпосередньо не діють на органи чуття. Вона являє собою ряд складних психічних процесів, активне оволодіння якими надає людині здатності засвоювати й використовувати потрібну інформацію. Пам'ять включає такі процеси: запам'ятовування, зберігання, забування та відтворення. Запам'ятовування пов'язане із засвоєнням і накопиченням індивідуального досвіду. Його використання вимагає відтворення запам'ятованого. Регулярне використання досвіду в діяльності суб'єкта сприяє його збереженню, а невикористання – забуванню.

Матеріальною основою процесів пам'яті є здатність мозку утворювати тимчасові нервові зв'язки, закріплювати й відновлювати сліди минулих вражень. Ці сліди створюють можливість актуалізації ситуації й відповідного збудження, коли подразника, який його викликав свого часу безпосередньо, немає. Запам'ятовування і зберігання ґрунтуються на утворенні та закріпленні тимчасових нервових зв'язків, забування – на їхньому гальмуванні, відтворення – на їхньому відновленні.

У старшокласників удосконалюються способи запам'ятовування за рахунок свідомого використання раціональних прийомів, логічне запам'ятовування, зростає продуктивність пам'яті. Мнемічна діяльність старшокласника стає довільнішою й осмисленішою, ніж у попередньому віковому періоді. Показниками осмисленості запам'ятовування є володіння юнаками прийомами і способами запам'ятовування (розподіл на смислові одиниці, смислове групування, порівняння), прийомами довільного відтворення, прийомами самоконтролю результатів запам'ятовування, а також функціонування метапам'яті (знання про пам'ять взагалі та індивідуальні особливості власної пам'яті зокрема) [2].

Все це визначило наш вибір теми дослідження.

Мета статті – дослідити вікові особливості пам'яті старшокласників та шляхи її розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема дослідження пам'яті хвилює як вітчизняних, так і зарубіжних психологів вже давно. Серед історичних традицій аналізу проблем пам'яті і розвитку цього напрямку в психологічній науці є багато видатних і цікавих імен та розроблених напрямів.

У класичних вітчизняних і зарубіжних дослідженнях було встановлено функції пам'яті, її процеси, види, зв'язок з активністю суб'єкта, з його пізнавальною діяльністю, умови організації якої обумовлюють ефективність мнемічних процесів (О. М. Леонтьєв, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, П. І. Зінченко, А. О. Смірнов, Г. Ебінгауз, П. Жане, Ф. Бартлет та ін.). Вивчення довільних і мимовільних процесів пам'яті на базі системно-діяльнісного підходу сприяли розробці практичних рекомендацій щодо раціональних методів розвитку пам'яті й підвищення рівня засвоєння знань в навчальній діяльності (А. О. Смірнов, П. І. Зінченко, В. Я. Ляудіс, С. П. Бочарова, Е. Ф. Іванова, Л. М. Житнікова та ін.)

Цікавими є погляди на природу пам'яті, її властивості та процеси австрійського лікаря і психолога, основоположника психоаналізу З. Фрейда. Він розглядав і аналізував проблеми пам'яті на своєму великому емпіричному матеріалі, взятому з повсякденного життя. Всі ці свої спостереження він помістив у роботі «Психопатологія повсякденного життя» [3].

Цікавими і виправданими для включення в нашу роботу будуть ідеї американського психолога Вільяма Джеймса, одного з основоположників прагматизму. У своїй «Психології» (1905) він значне місце приділяє пам'яті.

А. Р. Лурія відомий своєю працею «Маленька книжка про велику пам'яті». Автор написав цю книгу на основі 30-річного спостереження за людиною з феноменальною пам'яттю. Його дослідження показали, що така

людина з успіхом і без особливих зусиль може відтворювати будь-який довгий ряд слів. Як з'ясував учений, запам'ятовування цієї людини носило безпосередній характер, механізми її запам'ятовування зводилися до того, що вона або продовжувала бачити запропонованій ряди слів, або перетворювала слова або цифри, які їй диктуються, в зорові образи.

Робота В.Я. Ляудіс «Пам'ять у процесі розвитку» присвячена порівняльно-генетичному вивченню розвинених і елементарних форм пам'яті людини. Автор з'ясовує функції форм пам'яті людини на конкретному експериментальному матеріалі і розкриває умови розвитку процесів довільного запам'ятовування, пригадування [4].

Виклад основного матеріалу. Пам'ять включається в різні види людської діяльності, в них формується і виявляється, ними й зумовлюються її особливості та форми вияву. Ці особливості закріплюються, передаються генетично, розвиваючись у діяльності людини, являють собою певні властивості особистості й складають окремі види пам'яті. Види пам'яті виділяють за такими критеріями: 1) залежно від того, що запам'ятовується і відтворюється, яка діяльність переважає, пам'ять розподіляють на рухову, емоційну, образну, словесно-логічну; 2) за тривалістю закріплення і збереження матеріалу – на короткочасну (оперативну) й довготривалу, 3) залежно від того, як процеси пам'яті включаються у структуру діяльності, як вони пов'язані з її цілями та засобами, – на мимовільну й довільну; 4) за усвідомленням (розумінням) змісту матеріалу пам'яті – на смислову й механічну [14].

Особливістю пам'яті є те, що її складові виступають водночас і як автономні процеси. Звичайно, можливе таке їх поєднання, як от у короткочасній пам'яті, коли всі процеси здійснюються послідовно, один за одним, і процес запам'ятовування одразу переходить у зберігання, а невдовзі й у відтворення (застосування), як і в забування відразу ж після використання. Однак у більшості випадків кожний із процесів пам'яті може здійснюватися самостійно. При цьому інші процеси можуть бути відстроченими в часі або й не

відбутися зовсім. Школяр, наприклад, добре вивчивши математику й фізику, не певен, що він десь ще використає набуті знання, крім іспитів у школі [8].

Процеси пам'яті треба розглядати в єдності, і не тільки в зовнішніх зв'язках і взаємній зумовленості, а й у більш тісних відносинах взаємного проникнення і закономірних переходах одного процесу в інший [9].

Запам'ятовування – це закріплення образів сприймання, уявлень, думок, дій, переживань і зв'язків між ними через контакти нових даних з набутим раніше досвідом. Процес запам'ятовування відбувається у трьох формах: відбиття, мимовільного й довільного запам'ятовування.

Збереження – це процес утримання в пам'яті відомостей, одержаних у ході набування досвіду. Великою мірою він залежить від якості та глибини запам'ятовування, використання матеріалу пам'яті в своїй діяльності. Без використання матеріалу пам'яті поступово забувається.

Забуття – процес, протилежний збереженню, і виявляється він у тому, що актуалізація забутих образів чи думок утруднюється або стає взагалі неможливою. Цей процес ґрунтується на явищі гальмування умовно-рефлекторних зв'язків під впливом різних чинників і згасання слідів, що утворилися раніше.

Відтворення – процес відновлення збереженого матеріалу пам'яті для використання в діяльності та спілкуванні – полягає у пожвавленні або повторному збудженні раніше утворених у мозку нервових зв'язків. Розрізняють такі види відтворення: впізнавання, згадування, пригадування і спогади.

Впізнавання – це відтворення якого-небудь об'єкта в умовах повторного його сприйняття. Побачивши людину вдруге, ми можемо пригадати, що вже десь її бачили, а потім пригадати й характерні риси її поведінки. Проте не завжди впізнавання повне і достатньо визначене. Часто ми переживаємо відчуття, що бачимо когось знайомого, але не можемо ототожнити його з певною людиною. Або впізнали саму людину, але не згадуємо всіх обставин, пов'язаних з нею.

Згадування – це відтворення попереднього досвіду відповідно до змісту й завдань діяльності. Воно буває мимовільним (наприклад, ненавмисне

згадування) або довільним, коли ставиться репродуктивне завдання, робиться вольове зусилля, організуються спеціальні мнемічні дії [10].

Особистісні особливості пам'яті полягають в індивідуальних поєднаннях видів пам'яті, специфіці окремих процесів і властивостей, змісту надбань і професійній спрямованості. Важливою рисою мнемічних властивостей особистості є розвиток пам'яті, її продуктивність і місце в загальній структурі якостей особистості. Значення має і те, які типи вищої нервової системи лежать в основі психічної діяльності, в тому числі і мнемічної [13].

Індивідуальні відмінності в пам'яті людей виявляються в особливостях процесів і змісту пам'яті. Відмінності в процесах визначаються рівнем розвитку, швидкості, точності, міцності, мобільності й готовності до відтворення. Є люди з доброю пам'яттю. Здебільшого це дар природи, який треба розвивати. А є люди, яким менше поталанило, їм важко запам'ятати кілька слів, важче вдається надолужувати прогалини й виправляти недоліки. Розвиток пам'яті в онтогенезі не на користь останніх, бо темпи їх розвитку набагато відстають від обдарованих пам'яттю [12].

У ранній юності довільнішим стає запам'ятовування, яке є значно ефективнішим від запам'ятовування мимовільного. Від організації розумової діяльності залежить продуктивність мимовільної пам'яті, роль якої не зменшується. Мимовільно запам'ятовується передусім те, що пов'язане з інтересами, потребами і планами на майбутнє, що викликає сильний емоційний відгук [5].

У старшокласників удосконалюються способи запам'ятовування за рахунок свідомого використання раціональних прийомів, логічне запам'ятовування, зростає продуктивність пам'яті. Мнемічна діяльність старшокласника стає довільнішою й осмисленішою, ніж у попередньому віковому періоді. Показниками осмисленості запам'ятовування є володіння юнаками прийомами і способами запам'ятовування (розподіл на смислові одиниці, смислове групування, порівняння), прийомами довільного відтворення, прийомами самоконтролю результатів запам'ятовування, а

також функціонування метапам'яті (знання про пам'ять взагалі та індивідуальні особливості власної пам'яті зокрема) [2].

З віком пам'ять старшокласника диференціюється на загальну і спеціальну. Об'єктом загальної пам'яті є широке коло інформаційних джерел. Спеціальна пам'ять характеризується меншим колом впливів, більшою вибірковістю щодо інформації, яка запам'ятовується. Вона пов'язана з провідними інтересами учнів, спрямованістю на оволодіння певною професією. Вони виявляють неабиякий інтерес до вдосконалення способів запам'ятовування, прагнення керувати своєю пам'яттю, підвищувати її продуктивність [1].

Розвиток пам'яті залежить від того, як забезпечується управління цим процесом. Педагоги мають створювати умови, що прискорюють навчання, дають можливість краще засвоїти і зберегти в пам'яті знання. Особистість тільки тоді матиме вагомі успіхи, коли буде достатньо наполегливо докладати зусиль до запам'ятовування необхідного якнайбільше, загалом і в деталях. Пам'ять погіршується від неповного її використання.

Розвиток пам'яті насамперед залежить від зацікавленого включення особистості в продуктивну діяльність, зокрема навчальну, спрямовану на самостійне пізнання світу або досягнення нових результатів діяльності. Чим вагоміші мотиви супроводжують діяльність суб'єкта, тим успішніші результати запам'ятовування. При цьому запам'ятовування є результативним незалежно від того, чи ставилася мета запам'ятати [6].

Виховання пам'яті нерозривно пов'язане з вихованням самої особистості. Для розвитку пам'яті в учнівської молоді треба виховувати передусім позитивні мотиви навчання і праці, любов до знань і трудової діяльності, зацікавленість у результатах діяльності та почуття відповідальності за виконання своїх обов'язків. Тільки повноцінна діяльність особистості сприяє розвитку доброї пам'яті. Інтерес, зацікавленість, активне ставлення до діяльності сприяють мимовільному запам'ятовуванню [5].

Основним способом поліпшення пам'яті людини є формування вміння запам'ятовувати й відтворювати. Пам'ять розвивається тренуванням і наполегливою працею, спрямованою на запам'ятовування, тривале збереження, цілковите й точне відтворення [7].

Знання про індивідуальні відмінності пам'яті можна здобувати різними шляхами і методами, відомими в психології. Для учнівської молоді досить ефективний метод аналізу результатів діяльності, оскільки успішність школярів і студентів великою мірою залежить від реалізації властивостей їхньої пам'яті. Методи бесіди, опитування, рейтингу, експерименту можуть бути корисними для загального вивчення пам'яті майже всіх категорій людей. З метою глибшого дослідження окремих властивостей доцільно використовувати експериментальні методики й тестові випробування. Для тестових методик бажано застосовувати готові розробки, що значно економить час на їх проведення.

Використання тестових методик дає змогу вдосконалити вивчення пам'яті. У них дібраний і апробований матеріал для експозиції, розроблені умови, визначені критерії й шкали оцінювання результатів випробувань.

Застосовуючи стандартні тестові методики, треба мати на увазі, що шкали оцінювання в них розроблені для певних умов і контингентів. Тому бажано розробити шкалу для тих умов і груп, з якими проводиться робота з вивчення властивостей пам'яті. Процедура істотно підвищить надійність одержуваних даних [11].

Виходячи з того, що отримання об'єктивної та достовірної інформації можливе лише за умови застосування декількох методів, для вивчення рівня розвитку пам'яті учнів старших класів ми використали наступний психодіагностичний інструментарій:

- методика дослідження обсягу короткочасної пам'яті (Джекобсон);
- методика дослідження опосередкованого запам'ятовування;
- методика «Образна пам'ять» або «Як відрізнити предмет від зображення»;
- методика дослідження переважаючого типу запам'ятовування;

- методика дослідження обсягу логічної та механічної пам'яті.

Метою даного етапу роботи було дослідження процесів пам'яті в учнів 11 класу Вільнянської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів Коростишівського району Житомирської області.

За допомогою даних методик було досліджено різні види пам'яті, виявлено проблеми у розвитку пам'яті окремих учнів та на їх основі розроблено корекційно-розвивальну програму.

Метою програми була активізація розвитку та корекція процесу пам'яті до досягнення рівня вікової норми.

Після проведення корекційно-розвивальних занять було проведено повторне діагностування.

Узагальнюючи дані, отримані внаслідок дослідження обсягу короткочасної пам'яті, робимо висновок, що серед досліджуваних учнів 5 мають високий рівень короткочасного запам'ятовування – 42% від загальної чисельності учнів 11 класу, середній рівень мають 4 учня – 33%, 2 учні мають низький рівень – 17%, 1 учень має дуже низький рівень – 8%. Таким чином майже половина учнів (42%) мають високий рівень короткочасного запам'ятовування. Дуже низький рівень запам'ятовування може зумовлюватися неприйняттям інструкції. Низький і середній рівні короткочасного запам'ятовування потрібно підіймати завдяки систематичним тренуванням пам'яті за спеціальними програмами мнемотехніки.

Виходячи із отриманих результатів дослідження опосередкованого запам'ятовування, можна побачити, що лише 2 учні (17%) показали кращий результат у першій серії, ніж у другій. Відповідно 10 учнів (83 %) показали кращий результат у другій серії, ніж у першій. У першій серії дослідження обсяг слів у межах 5-9, що запам'яталися, показали 5 учнів (42%). Це вказує на те, що процес запам'ятовування досліджуваними був безпосереднім. Дані результати вказують на те, що ці учні використовували мнемотехнічні

прийоми і зуміли за короткий проміжок часу придумати певну систему зв'язків, які полегшують відтворення.

У другій серії 2 учні (17%) показали посередні результати, 10 учнів (83%) – досить високі результати. Серед прийомів, які учні використовували для кращого запам'ятовування, можна виділити такі, як візуалізація відповідних предметів, уявлення ситуацій, що утворюють зв'язки між словами.

Як бачимо з результатів методики «Образна пам'ять» або «Як відрізнити предмет від зображення», у всіх учнів даного класу короткочасна образна пам'ять розвинена на достатньому рівні. Умовно можна виділити такі рівні: середній рівень – 2 учні (17%), достатній рівень – 8 учнів (66%), високий рівень – 2 учня (17%).

Наступним було дослідження переважаючого типу запам'ятовування. У 6 учнів (50%) переважає комбінований тип запам'ятовування, в 1 учня (8%) – моторно-слуховий, в 1 учня (8%) – зоровий. У жодного учня домінуючим не є слуховий тип запам'ятовування. Ще в 4 учнів (34%) не можна чітко визначити переважаючий тип запам'ятовування.

Останнім було дослідження обсягу логічної та механічної пам'яті. З дослідження чітко простежується, що в даному класі обсяг логічної пам'яті набагато краще розвинений, ніж обсяг механічної пам'яті.

Результати дослідження обсягу логічної пам'яті показали, що 4 учні (33%) показали максимальний результат – коефіцієнт 1, 4 учні (33%) показали результат, наближений до максимального – коефіцієнт 0,93, 2 учні (17%) показали достатній рівень – коефіцієнт 0,86, 1 учень (8%) – коефіцієнт 0,8, і лише 1 учень (8%) показав середній рівень – коефіцієнт 0,66. Тобто, робимо висновок, що логічна пам'ять в учнів 11 класу розвинена на високому рівні.

Набагато гірші результати були отримані при дослідженні обсягу механічної пам'яті: лише 3 учні (25%) показали посередні результати –

коефіцієнти 0,53, 0,46 і 0,4 відповідно; всі інші – 9 учнів (75%) показали досить низькі результати – коефіцієнти 0,33 і нижче.

Після повторного дослідження короткочасної образної пам'яті можемо дійти висновку, що за результатами досліджень її рівень в учнів даного класу поліпшився. Зменшилась кількість учнів із середнім (з 2 учнів – 17% до 1 учня – 8%) та достатнім (з 8 учнів – 66% до 5 учнів – 42%) рівнями, збільшилась кількість учнів із високим рівнем (з 2 учнів – 17% до 6 учнів – 50%).

З повторного дослідження обсягу логічної пам'яті помітно, що збільшилась кількість учнів, що мають високий рівень (до 9 учнів – 75%). При повторному дослідженні механічної пам'яті простежується різке її зростання: 3 учні (25%) показали результати вище середнього – коефіцієнти 0,6, 0,67 і 0,73 відповідно; всі інші – 9 учнів (75%) показали середні результати – коефіцієнти в межах 0,4-0,53. Усі учні показали набагато кращі результати при повторному дослідженні. Ці результати дають підстави стверджувати, що наша корекційно-розвивальна програма, яка була спрямована на підвищення та покращення пам'яті, вплинула на покращення обсягу механічної пам'яті.

Висновки. Для кожного учня важливо мати досконалу пам'ять, а вчителю, крім того, вміти так організувати навчально-виховну роботу на уроці, щоб сприяти міцному запам'ятовуванню навчального матеріалу учнями і розвитку їхньої пам'яті. Для досягнення цього необхідно звернути увагу на ті закономірності, за якими протікають процеси пам'яті: запам'ятовування, збереження запам'ятованого, відтворення і забування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология. Учебник для студ. вузов. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. – 140 с.
2. Боришевський М.Й. Взаємини в учнівському колективі і формування особистості. – К.: Генеза, 2004. – 180 с.

3. Виттельс Ф. Фрейд. Его личность, учение и школа. Л.: Эго, 1991. – 167 с.
4. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию. Курс лекций. М.: «ЧеРо», 1996. – 127 с.
5. Иппалитов Ф. В. Память школьника. – М.: «Знание», 1978. – 157 с.
6. Клацки Р. Память человека. Структура и процессы. – М., 1978. – 217 с.
7. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989. – 210 с.
8. Общая психология: Учебное пособие / Под ред. А. В. Петровского. – М.: Просвещение, 1970. – 206 с.
9. Овчаренко К. С. Як розвивати пам'ять, мислення і розумові сили дитини. – Миколаїв, 1998. – 120 с.
10. Підласий І. П. Система засвоєння-забування // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 2.
11. Практикум з вікової психології: Навч. пос. / під ред. Л.А. Головей, Є.Ф. Рибалко. – СПб.: «Речь», – 2005. – 688 с.
12. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
13. Хофман Й. Активна пам'ять: Експериментальні дослідження та теорія / Б.М.Величковский і Н.К.Корсакова . – М.: «Прогрес», 1986. – 146 с.
14. Эльконин Д. Б. Введение в психологию развития. – М., 1994. – 288 с.